

ЗАПОЧАТКУВАННЯ НЕДІЛЬНОЇ ОСВІТИ У ЧЕРНІГОВІ

Загальний показник освіченості населення є одним із вагомих критеріїв оцінки рівня розвитку держави та її статусу на міжнародній арені. Грамотність мешканців українських теренів у різні історичні епохи варіювалася з огляду на внутрішньополітичний вектор країни-поневолювачки або реформаторські кроки власних урядів періоду соборності.

У другій половині XIX ст. українські землі, будучи пошматованими між імперіями, зазнали модерних трансформувань, що охопили практично усі сфери суспільно-політичного, соціально-економічного та культурно-духовного життя. В освітній царині було проведено низку реформ, внаслідок чого переформатувалася діяльність існуючих учбових закладів, відкрилися нові, жінки здобули право навчатися у середній і вищій школах. Утім, це не зробило освіту доступною для усіх щаблів соціуму, а, отже, й говорити про значний відсоток письменних громадян не доводилося.

Інтелігенція Наддніпрянщини, аби уможливити отримання елементарних знань нижчими станами, на зламі 50-60-х рр. XIX ст. ініціювала відкриття недільних шкіл. Про історію їх заснування та специфіку роботи писали В. Біднов [1], Н. Віннічук [2], Н. Заремська [5], Н. Коляда [6], Л. Смоляр [12] та інші. Зазвичай, акцентувалася увага на навчальних програмах освітніх осередків, матеріальному забезпеченні, ролі провідних суспільних діячів у становленні недільних шкіл, причинах ліквідації їх урядом.

Мета нашої розвідки зводиться до того, аби з'ясувати започаткування недільної освіти у Чернігові та її доцільність для підняття планки грамотності населення. У такій постановці проблема ще не вивчалася, а, отже, є науково

перспективною та спонукальною для дослідників розширювати джерельну базу й творити об'єктивну історіографічну конотацію.

Відразу зауважимо, що недільні школи, як різновид позашкільних навчальних ланок, відомі у Західній Європі з XVIII ст. Ймовірно, однією з найперших стала школа, заснована 1751 р. у Великобританії, у Нотінгемі, при церкві Святої Марії [3].

На теренах Наддніпрянщини XIX ст. функціонували два типи недільних шкіл: конфесійні, вихованці яких вивчали базові засади християнства, мусульманства, іудаїзму, та освітні – для навчання дорослих і дітей. Стосовно першого різновиду шкіл, релігійно-морального спрямування, то їхня назва «недільні» досить умовна, бо євреї, скажімо, навчалися по суботах, а мусульмани – по п'ятницях [13].

Поміж освітніх недільних шкіл однією з найперших була полтавська, заснована 1858 р. [10], але найвідомішою стала київська, відкрита 11 жовтня 1859 р. завдяки професору історії Київського університету Платону Павлову та членам таємного Харківсько-Київського товариства Якову Бекману і Митрофану Муравському. Вони не лише схвально поставилися до можливості підвищення грамотності населення, але й збагнули перспективу налагодження тісного контакту з ним. Офіційно дозволив фундацію школи очільник Київського навчального округу Микола Пирогов і, на Подолі, на розі Костянтинівської та Хоревої вулиць 9/16, у приміщенні Києво-Подільського повітового дворянського училища з'явилася недільна школа для «хлопчиків із дітей ремісників та інших осіб робітничого стану, які не мають ні часу, ні коштів відвідувати звичайні училища». У листі до міністра освіти, датованого 13 жовтнем 1859 р., М. Пирогов написав: «беручи до уваги користь недільних шкіл для дітей трудового класу, які позбавлені і часу, і грошей, я дозволив... студентам відкрити недільну школу для хлопчиків» [7].

Заклад мав 2 класи, працював протягом 10-14 год. щонеділі та у святкові дні [9]. Першого ж дня школу відвідали 50 учнів, а через кілька днів їх число

подвоїлося [11]. Учителями були переважно студенти Київського університету, письменники і суспільні активісти. Серед них – Михайло Старицький – талановитий поет, драматург і прозаїк; Михайло Драгоманов – публіцист, історик, фольклорист і громадський діяч; Анатолій Свидницький – письменник, який особисто підготував для недільних шкіл підручник «Русская азбука»; Каленик Шейковський – мовознавець, етнограф і видавець, автор «Південно-руського словника»; написав для недільних шкіл підручник «Домашня наука»; Веніамін Португалов – відомий лікар-публіцист та інші [7]. «Високоосвічені, – писав про них Іван Франко, – оживлені найкращими ідеями свого часу... вони внесли всі свої великі духовні засоби, свій запал і енергію в діло розвитку українського народу. Майже всі вони... працювали у недільних школах» [11].

Ідею недільної освіти підхопили в інших містах – Ніжині, Харкові, Полтаві, Чернігові, на Волині й Поділлі, внаслідок чого протягом 1859-1860 рр. виникли 111 шкіл, вихованцями яких ставали, зазвичай, селяни, ремісники, робітники [10]. Між жіночих недільних шкіл популярною виявилася харківська, під керівництвом Христини Алчевської [9].

На теренах Чернігівської губернії перша недільна школа з'явилася 17 січня 1860 р. у повітовому місті Глухові. За місяць до того, у грудні 1859 р., М. Пирогов, здійснивши ревізію глухівських шкіл, «наказав, аби при місцевому училищі постала недільна школа, що і було зроблено». Безпосередньо у губернському центрі недільна освіта започаткувалася 9 травня 1860 р., також зважаючи на «бажання і вимогу ... попечителя Миколи Івановича Пирогова заснували недільну школу на базі Чернігівської чоловічої гімназії» [8, арк. 2].

Ініціювання М. Пирогова відзначив і відомий український байкар Леонід Глібов, занотувавши: «недільна школа при Чернігівській гімназії, відкрита 9 травня 1860 року внаслідок бажання та пропозиції попечителя Миколи Івановича Пирогова; постійно відвідувалась протягом усього учбового року» [7].

Поява недільної школи була анонсована на шпальтах «Черниговских губернских ведомостей»: «дирекція училищ Чернігівської губернії доводить до

відому жителів міста Чернігова, що на початку наступного 1860 р. буде відкрита при місцевій гімназії особлива недільна і святкова школа на зазначених засадах: 1) братимуть до школи усіх охочих навчатися, без огляду на походження і вік; 2) навчатимуть безкоштовно; 3) викладатимуть у школі учителі гімназії; 4) навчальними дисциплінами будуть читання і письмо російською мовою, початкові арифметичні дії з відніманням на рахівницях і письмово, Закон Божий, себто, пояснення молитов, головних принципів віри, ключових подій Священної історії та євангельських читань. Усі, хто бажає отримати вичерпну інформацію з цього приводу, можуть звертатися до директора гімназії, на його квартиру» [8, арк. 4].

Отож, школа з'явилася і, згідно зі звітами директора чоловічої гімназії Єгора Гудими, початково до неї записалися 15 осіб, потому число зросло до 60, а наприкінці навчального року сягало вже 90 учнів. Без сумніву, збільшення контингенту вихованців свідчило про попит на знання й зручні умови отримання їх для малозабезпечених верств.

Викладали у школі учителі й старшокласники Чернігівської чоловічої гімназії, фінансування здійснювалося за рахунок добровільних пожертв. У нас немає змоги простежити динаміку річних надходжень, але, скажімо, 1860-1861 рр. отримали 139 руб., з яких 100 руб. – від Т. Шевченка, 25 руб. – від Борщевського, учителя Немирівської гімназії, 10 руб. – від Волжина, почесного попечителя гімназії та 4 руб. – від невідомої особи з Санкт-Петербурга, яка, так само як і Т. Шевченко, передала гроші через голову чернігівської громадської палати Романа Тризну. Т. Шевченко, до речі, подарував школі 50 шт. «Кобзаря» (вартість примірника з пересилкою – 2 руб.) [8, арк. 5].

Акумуляовані кошти керівництво школи спрямовувало на придбання посібників, букварів (лева частина роздавалася учням), Євангелій, аспідних дошок (грифельні дошки; з'явилися у школах Європи у XVIII ст., писали грифелем – паличкою чи стержнем із грифелю [4]), рахівниць, наклеєних таблиць. Благодійники також жертвували наочні матеріали. Зокрема, комплект

розрізаних літер подарували студенти Київського університету Св. Володимира [8, арк. 5].

Як вище вказувалося, учнів недільної школи призвичаювали до читання, письма, азів Закону Божого, арифметики та церковного співу, якому безкоштовно навчав священник місцевої Миколаївської церкви, отець Соколов.

Мовою викладання була російська, що підтверджує і дослідник недільної освіти у Чернігівській губернії Лев Миловидов: «підручниками слугували «Таблицы для обучения чтению» (Київ, 1860 р.), «Азбука» (Санкт-Петербург, 1860 р.), «Азбука Золотова» (Санкт-Петербург, 1860 р.), «Домашняя азбука» (місце видання не означене, 1860 р.). Заразом, були відомими і «Буквар» Т. Шевченка, і «Українська граматика» Іллі Деркача, і «Українські прописі для народніх шкіл» Олександра Кониського. Однак, ми не маємо достатніх підстав заявляти про використання цих книг у школах губернії, хоча достеменно знаємо про читання «Кобзаря» у чернігівській школі» [8, арк. 12].

Незважаючи на утиски материнської мови, все ж очевидна користь від недільного навчання. За свідченнями пана Страховського, учителя Чернігівської чоловічої гімназії і, водночас, недільної школи, «відвідувачі... виявляють непереборне бажання якомога швидше засвоїти грамоту: букви, механізми складів і весь процес читання більшість опановували протягом 8-10 уроків. Один із учнів, 18-ти річний кріпак, першого ж уроку, тривалістю 1,5 год., запам'ятав усі літери і почав формувати склади; через тиждень читав із помилками, а після трьох тижнів – вільно, без помилок. При вступі до школи він не знав жодної літери» [8, арк. 6].

Беручи таке до уваги, неодмінно переконуєшся у затребуваності недільної форми освіти, через яку малозабезпечені верстви могли задовольнити жагу до знань, а, відтак, підвищувався і загальний рівень грамотності населення. На підтвердження цього наведемо суголосне міркування Л. Глібова: «будь-кому видається очевидним, що відкриття недільних шкіл стало однією з благодатніших і найважливіших справ у вихованні... Дуже прикро, але безкоштовних недільних шкіл до цих пір у нас ще обмаль, між тим, ті, які є,

стали одним із дієвих способів поширення освіченості у колі простого люду, який у поті лица здобуває собі хліб насущний» [8, арк. 11]. Справді, переважне число учнів чернігівської недільної школи соціально диференційовані як міщани і селяни-кріпаки [8, арк. 6].

На жаль, проект недільного навчання виявився короткотривалим. На початку 1861 р. влада почала втручатися у навчальний процес шкіл: заборонялося викладання дисциплін, що не входили у перелік парафіяльних шкіл; учителі могли послуговуватися тільки офіційно затвердженими підручниками; «особлива увага зверталася на те, аби засновники і керівники недільних шкіл були людьми повністю благонадійними...; за навчанням мали постійно стежити штатні наглядачі повітових училищ під загальним контролем попечителя навчального округу». У разі, якщо з боку організаторів школи або її викладачів проглядалися дії, націлені проти релігійних догмат православної церкви, державного управління і правил моральності, такі неблагонадійні організатори й викладачі негайно звільнялися і не допускалися до викладання і керівництва в інших недільних школах [8, арк. 13].

Понад те, у кожному школу призначили священника, який, окрім навчання Закону Божого, пильнував разом з училищним керівництвом, щоби у школах не практикувалося нічого суперечливого засадам православної віри й моральності. Відтак, певен Л. Миловидов, «з одного боку, байдужість більшості громадськості до недільних шкіл не дозволила стати їм на ноги, з іншого – накази влади зробили працю у школах небезпечною справою, в результаті чого протягом 1861-1862 рр. пожвавлення щодо заснування недільних шкіл на Чернігівщині не спостерігалось» [8, арк. 14]. А у звіті Є. Гудими за 1862 р. знаходимо наступне: «усі недільні школи на підставі пропозиції пана керуючого Київським навчальним округом від 22 червня 1862 р. за № 3067 зачинені у тому ж 1862 р.».

Цікаво, що коли через 4 роки князь Ширинський-Шихматов вимагав від Чернігівської губернської шкільної ради інформацію про кількість безкоштовних і недільних шкіл та списки їхніх керівників, то отримав таку

відповідь: «дякуючи Богу, нині немає недільних шкіл, що виявилися такими шкідливими» [8, арк. 15].

Таким чином, навіть, невелика добірка матеріалів переконує у затребуваності недільної форми навчання. На прикладі Чернігова спостерігаємо швидке збільшення числа вихованців школи вихідного дня й домінування поміж них представників малозабезпечених станів, для яких набуття елементарних знань таким способом виявилось зручним. Недільна школа функціонувала на базі чоловічої гімназії та завдячуючи її викладацькому колективу; фінансування здійснювалося добровільними пожертвами. 1862 р., у руслі загальноімперської політики, недільна освіта у Чернігові була згорнута. Її реанімація відбулася у квітні 1894 р., коли відкрилася жіноча недільна школа, дослідження якої може стати актуальною темою для подальшого наукового пошуку.

Список використаних джерел та літератури:

1. Біднов В. Школа й освіта на Україні. Недоля школи на Російській Україні у XIX ст. [Електронний ресурс] URL: <http://litopys.org.ua/cultur/cult05.htm>
2. Віннічук Н. Освітнє середовище в Україні II пол. XIX – поч. XX століття. [Електронний ресурс] // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2013. №4. С.186-192. URL: <http://apspp.soc.univ.kiev.ua/index.php/home/article/view/203>
3. Воскресная школа. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D1%81%D0%BA%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0
4. Драмарецька М. Мультимедійна дошка: перетягни та відпусти! URL: <https://sites.google.com/site/dramareckamaria/ikt-u-navcanni/multimedijna-doska>

5. Заремська Н. Внесок Миколи Івановича Пирогова у розвиток шкільництва в Україні. [Електронний ресурс] // Сіверщина в історії України. 2013. Вип. 6. С. 355-357. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sviu_2013_6_88
6. Коляда Н. До історії діяльності недільних шкіл в Україні (60-ті роки XIX ст.). [Електронний ресурс] // Психолого-педагогічні науки. 2015. № 3. С. 104-111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2007_1_13
7. Микола Пирогов і недільні школи. URL: http://www.pirogov.com.ua/mikola_pirogov_i_nedilni_shkoli_ua.htm
8. Миловидов Л. Недільні школи на Чернігівщині в 1860-х рр. Чернігів, 1927. 32 арк.
9. Недільна освіта. Статути гімназій і прогімназій. URL: https://pidruchniki.com/81968/pedagogika/diyalnist_nedilnih_shkil
10. Недільні школи. URL: <https://ukrlit.net/info/dovidnik/236.html>
11. Недільні школи відвідували в'язні і солдати. URL: https://gazeta.ua/articles/history/_nedilni-shkoli-vidviduvali-vyazni-i-soldati/797211
12. Смоляр Л. Питання жіночої ініціативи в суспільному русі Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX століття. [Електронний ресурс] // Етнічна історія народів Європи. 2001. Вип. 8. С. 30-37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2001_8_9
13. Харитонова С. Первые воскресные школы для бедных. URL: <https://родина-моя.рф/news/1369-pervye-voskresnye-shkoly-dlja-bednyh.html>